

SANAYİLEŞME VE YABANCILAŞMA İLİŞKİSİ

Doç. Dr. Mustafa E. ERKAL

İlk defa Hegel tarafından kullanılan yabancılaşma kavramı, Tanrı-insan varlığındaki Tanrının insana ve insanın Tanrıya yabancılaştığını ortaya koymaktadır. Tarihi gelişme içinde Tanrı kendisine dönmektedir. İnsan, tabii ve sosyal çevresi ile yabancılaşmakta, kendisini, seven, hisseden ve düşünen bir yaratık olarak değil; fakat yarattığı ve ürettiği mal ve eşya dolayısıyla hatırlanır hale geldiğini görmektedir. Fert, kendi anlamını ve değerini yitirdiği düşüncesine sahip olmaktadır. Hegel'e göre, yabancılaşma kavramı, fizikî anlamda insanın var oluşu ile, ruhi anlamda varlığı arasındaki mesafeye dayanmaktadır. Hegel gibi, Feuerbach da Tanrı fikrinden hareket ederek Hegel'in görüşlerine yaklaşmaktadır.

Hegel'in ve Feuerbach'ın yaklaşımlarından farklı olarak Marx'da, emeğin yabancılaşması üzerinde durmaktadır. Emeğin üretimde verimliliği arttığı oranda, emek, üretim süreciyle yabancılaşmakta ve kapitalist sistem buna sebep olmaktadır. İşçilerin ürettikleri değerler işçiye düşman hale gelmektedir. Emeğin kendi insanî özüne dönebilmesi şarttır. Emek böylece içinde yaşadığı topluma ve öz varlığına yabancılaşmaktan ve yoksulluktan kurtulabilir.

Yabancılaşma konusunda Marx'ın kapitalizme yönelttiği tenkidin esası, Marx'ın yaşadığı çağdaki kapitalist toplumda refahın ve gelirin âdil dağılmaması değildir. İşçinin ekonomik

durumunun düzeltilmesi, özel mülkiyetin ortadan kaldırılması ile kapitalistin bir zamanlar sahip olduğu servete bu defa işçinin sahip olması gibi bir şey söz konusu edilmemektedir.

Marx, Rusya'daki fabrika işçisiyle, İngiltere'de kamunun elindeki fabrikada veya A.B.D.'deki General Motors'da çalışan işçi arasında fark olmadığı görüşündedir (1). Ana hedef, yabancılaşmış, yaptığı iş anlamsızlaşmış, çekiciliğini yitirmiş olan işçiyi bir potansiyel olarak değerlendirmek olmalıdır. İşe karşı yabancılaşma devam ettiği sürece, özel sektörde veya devlet kapitalizmindeki kuruluşlarda işçinin gelir seviyesini yükseltmek, hayat tarzını düzeltmek fazla anlamlı değildir. Önemli olan, sosyal yapıyı değiştirici bir harekete geçirici olarak yabancılaşmanın pasifleştirdiği çalışanları dinamik bir süreç ve mücadeleye içine çekebilmektir. Bu durumda, işçinin işe bağlanması, veriminin artması ve çevresiyle uyum sağlaması önemli değildir.

Marx'a göre, insanlık tarihi, insanlığın ve medeniyetin gelişmesi ile birlikte artan yabancılaşmanın da tarihidir. Daha doğrusu öyle olmalıdır. Sosyal mutlak olarak ortaya konan bu hüküm, daha sonraki çağlara ısrarla 19. yüzyılın penceresinden bakmanın dışında bir anlam taşımamaktadır.

Prof. Dr. Sabri Ülgener'e göre, yabancılaşma, emeğin, sermaye ve topraktan koparılıp aralarına aşılmaz setler koymakla yaratılmakta ve bir değişmez alinyazısı halinde süreci zannedilmektedir (2).

Tabiatıyla, insanın kendi gerçeğine dönebilmesi için, yabancılaşmadan kurtulması gerekmektedir. Yaratıcı olan insanın pasifleşmesi ve özelliklerini kaybetmesi, yaratılan nesnenin onu yaratandan bağımsız ve ayrı bir güç haline gelmesi, verimi de düşürecek ve insanın sosyal ve değerli bir yaratık olma özelliğini zedeleyecektir.

- 1) Fromm, «Karl Marx's Theory of Alienation», Readings in Introductory Sociology, (Eds. Dennis H. W., Gracey H. L.) New York, 1972, sh: 188-189.
- 2) Ülgener, F.S., «Bilim, ideoloji ve Marksizm» İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 36, sayı 1-4'den ayrı basım, İstanbul, 1978, sh. 5.

Marx'a göre, çalışma hayatında, tabii ki kapitalizmin ilk dönemlerindeki şartlar altında, fert kendi yaratıcı gücünü görmemezlikten gelmektedir. Ne zaman ki, fert kendi kendisine yabancılaşır, ferdin ürettiği mal yine ferdi yönetmeğe ve yönlendirmeye başlar, mal ferde hâkim olur (3).

Marx'dan farklı olarak Erich Fromm, insanın özünden uzaklaşması ve ruhî unsurun zayıflaması üzerinde durmaktadır. İnsan, insanın var oluşunun gerçek anlamı olan beşerî değerlerin dışına taşan bir egoizme sürüklenmektedir (4).

Marx'ın çalışma hayatında yabancılaşacağını ve proleterleşeceğini söylediği kimseler vasıfsız işçilerdir. O dönemde, işgücü, bugünkü gibi vasıf bakımından çoğulcu bir farklılaşmaya uğramadığı gibi, sayı ve oran olarak da azdı. Sanayileşme ile birlikte vasıfsız işçiye olan talep azalırken, farklı vasıftaki işçiye olan talep artmıştır. Farklı vasıfta ve farklı sektörlerde çalışan işçilerin yanısıra, hizmetler sektörü olarak ifade edilen alanda çalışanlar da büyük bir yekûn tutmuştur. Büro ve satış elemanları, memurlar gibi bu sektör içinde yer alanların artışı, proleterler-burjuvalar şeklindeki ikili tabakalaşmayı tanınmayacak derecede bozmuştur. Zaman zaman işçi statüsü dışında kalan kalabalık meslek grupları arasında da yabancılaşma görülebilmektedir.

Özellikle, işin niteliğine göre, monoton işlerde çalışanlar, daha çok ferdi katkıyı gerektiren, dinamik ve çok yönlü beşerî ilişkilere dayanan işlerdekilere nazaran, işten daha az tatmin duyabilirler. Yabancılaşmanın görülebilmesi kadar, onun fert ve toplum üzerinde doğurduğu olumsuz etkileri hafifletme gayretleri de artmış ve etkinlik kazanmıştır. Sanayide zamanla vasıfsız işçi istihdamının önemli ölçüde azalması, orta vasıflı ve vasıflıların oranındaki artış aynı zamanda yabancılaşmanın azalmasıyla paralellik göstermiştir. İşgücünün vasfının geliş-

3) Marx, K., Capital, 1, sh. 536.

4) Fromm, E., a.g.e., sh. 195.

tirilmesinin zorunlu hale gelmesi ve artan eğitim faaliyetleri içinde işçinin yer alması, yabancılaşmadan kurtulanların yeni ve daha iyi bir takım beklentiler içinde olduklarını göstermektedir. İstek ve arzularını gerçekleştirmek için başarılı olmak ihtiyacı, daha yüksek bir statüye ve gelire tırmanma arzusu, zaten yabancılaşan kimselerden beklenemezdi. Çalışanların daha yüksek bir gelir seviyesi ve hayat tarzına kavuşabilmek ümidini koruyarak ve bunu somut olarak çevrelerinde göremek eğitim (hizmet içi ve hizmet öncesi vb.) talebinde bulunmaları, başlı başına uyum, dayanışma ve işbirliği eğilimini belirler.

Sanayileşmenin ve dolayısıyla makineleşmenin ilk dönemlerinde görülen yabancılaşma, sanayi toplumunun istikrara kavuşması, boş zaman faaliyetlerinin değerlendirilmesi, çalışma hayatının düzenlenmesi, siyasi katılma, yönetime ve kâra katılma şekillerinin gerçekleşmesi ile hafiflemiştir. Sanayi toplumlarında, yabancılaşmanın sınıf şuurunu da keskinleştirerek sınıf kavgalarının şiddetleneceği varsayımı teorik bir yaklaşımdan öteye geçememiştir.

Nitekim, Blauner, R., «Alienation and Freedom» adlı eserinde, ileri sanayi toplumunun kazandığı istikrar ve oturmuş bir sosyal yapıdan bahsetmektedir. Bu yapı özellikleri, Marx'ın ileri sürdüğünün aksine, yabancılaşmayı artırmamış, ama onun olumsuz etkilerini azaltabilmiştir (5).

Yabancılaşmanın şekillerinden biri de kuralsızlıktır. Kuralsızlık (anomi) Durkheim'e göre işbölümünün tabii yönünden saptığı ve dayanışmadan uzaklaşıldığı vakit ortaya çıkmaktadır. İşbölümü, bu durumda dayanışmayı sağlayamamaktadır. İşbölümünün anormal şekilleri böylece ortaya çıkmaktadır (6).

İşbölümünün doğurduğu patolojik şekilleri ortadan kaldırmayı esas almayı da sosyal yapıda ve düzende köklü değişik-

5) Blauner, R., Alienation and Freedom, The University of Chicago Press, 1964, sh. 33 vd.

6) Durkheim, E., The Division of Labor in Society, London, 1964, sh. 368 - 371, 389 - 392.

likler arayarak kuralsızlığı, yabancılaşmayı hafifletmek bir çare değildir. Yabancılaşma eğilimleri görüldüğü tarihten günümüze izlenebilen sosyal gerçek, yabancılaşma şekillerinin köklü bir sosyal yapı değişikliğine ihtiyaç duyulmadan hafifletilebilmektedir. Durkheim'da, tabii ki, Marx'da görülen gereklilik ve ütopya varan soyut toplum tanımlarına yer yoktur. Bu özellik, Durkheim'in daha çok çağdaş olmasını belirlemektedir. Ancak, Durkheim'in eksikliklerinin günümüz sosyal ilimcilerinin, dorukları tarafından doldurulduğunu (meselâ Sorokin) da belirtmek zorundayız.

Marx'ın ileri sürdüğü şekilde bir yabancılaşma, vasıfsız işçilerin artışı, proleterleşmenin özellikle sanayileşen ülkelerde genişlemesinin gerçekleşmemesi, sosyal gerçeği görme ve değerlendirme durumunda kalan Durkheim'i, Marx'ın tanımının dışına çıkarmaktadır. Aslında, bu tabii bir gelişmedir ve sosyal gerçeğin ne olması değil, fakat ne olduğunun gözlenmiş olmasıdır. Bu noktadan hareketle, Durkheim, somut bir yaklaşımla ve gerçekçi olarak toplumdaki «moral değerlerin ve dayanışmanın» zayıflaması sürecine dikkati çeker(7). Moral değerlerin ve dayanışmanın zayıflaması, fertler üzerinde, ferdî şuurun üstünde ve fertleri zorlayıcı bir nitelikte doğmaktadır.

Yabancılaşma süreci endüstriyel toplumların sorunudur. İnsanın insan olma özelliğini kaybettiğine kendini inandıracak şartların doğuşudur. Endüstriyel hale gelen toplumların siyasi ve ekonomik sistemlerine bakılmaksızın izlenen bir süreçtir. Bu süreç, o toplumların değer hükümlerinde yer eden «materyalist» görüşün şiddetine göre azalır veya çoğalır. Kapitalist veya sosyalist toplumlar, ne ölçüde materyalist görüşten sapma gösterirlerse ve insanı sadece ürettiği mal ve hizmet dolayısıyla farketmezler; üretim sürecince yer alan üretim aracı olmanın üstünde insanı insan olarak görürlerse, yabancılaşma ve onun doğurduğu sosyal hastalıklardan da korunabilirler.

7) Durkheim, E., a.g.e., sh. 397, 400, 405.

Ayrıca, mülkiyetin yaygınlaştırılması, demokratik hak ve hürriyetlerin tanınması, manevî kalkınma yolunda mesafe alınması, yönetime katılma, oy hakkı, iktisadî kalkınmanın siyasi, kültürel ve sosyal hedeflerinin belirlenmesi ve sosyal kabul görmeleri, tüketici tercihlerinin göz önünde tutulması, bürokrasinin azaltılması gibi faktörler de yabancılaştırmanın azaltılması yönünde etkili olabilirler.

Yabancılaştırma, endüstriyel ve kapitalist toplumun yarattığı insanları insanlıklarından uzaklaştırma tehlikesiyle ilgilidir şeklinde ortaya konan mesele, eksik bir yaklaşımdır. **Endüstriyel toplum sadece kapitalist toplum değildir.** Aslında bu toplumların da pragmatik tedbirlere başvurduklarını düşünürsek, onların klasik kapitalist toplumdaki ne ölçüde uzaklaştıkları gerçeği ile karşılaşırız. Sanayileşmiş her ülkede meselâ işletme, kararları etkileyici, temsil edici ve düzenleyici bir kurumdur. Bazı ekonomik politika araçları da benzerlik gösterir. Sanayi cemiyeti hangi siyasi sisteme sahip olursa olsun, rasyonel çalışma şekli ve işletme birimi benzer faaliyetlere ve rollere sahiptir (8).

Yabancılaştırma ve kuralsızlık kavramlarına açıklık getirmek isteyen bir görüşe göre, kuralsızlık toplum hayatında normsuzluk olarak anlaşılabilir, yabancılaştırma ise, fert psikolojisi ile açıklanmaktadır (9). Burada, kuralsızlık yabancılaştırmanın bir şekli olmaktan çok, yabancılaştırmadan farklı bir kavram olarak düşünülmektedir.

Meselâ, çalışma hayatındaki bir kimsenin sadece boş zamanlarını değerlendirirken mutlu olması ve kendini evinde hissetmesi, yabancılaştırmanın fert psikolojisi ile açıklanmasında somut bir örnektir.

18. ve 19. Yüzyıl düşünürlerinde görülen genel bir eğilim, Sanayi Devriminin getirdiği değişiklik ve ilerlemeleri ele alma-

-
- 8) Drucker, P., *The New Society: The Anatomy of Industrial Order*, New York, 1962, sh. 27.
9) Nettler, G., «A Measure of Alienation» *American Sociological Review*, December 1957, sh. 670-677.

larının yanısıra, sosyal hayatın zamanla daha çok şekilci hale gelmesi, dayanışmanın zayıflaması ve bunların doğurduğu meselelere de değinmeleridir.

Nitekim, bu düşünürlerden S. Sismondi'nin İngiltere'de sanayinin kurbanları olan işçileri ve gayri insanî çalışma şekil ve şartlarını gördükten sonra görüşleri değişmiştir. İktisadî görüş olarak bir liberal olan Sismondi, daha sonra «İktisadî Yeni Prensipleri» adlı kitabıyla liberalizme karşı çıkıyordu. Böylece, İktisat İlmine yeni bir yön vermeyi amaçlıyordu. Bu yeni yön, İktisadî olaya «insanî-humaine» gözle bakmak, yalnız iktisadî kıymet ve eşya ile ilgilenen İktisada, o eşyayı üreten ve tüketen insan unsurunu sokmaktı. Sismondi, ayrıca, proleterleşme, sermaye ve emek, fazla üretimin doğurduğu buhranlara da yaşadığı çağın bir özelliği olduğu için değinmiş ve Marx üzerinde, Saint-Simon ve diğer Marx öncesi bütün düşünürler gibi, etkili olmuştur. Sanayi devriminin gençlik çağlarında ve 19. yüzyıla özgü olarak Batı içinde görülen sınaî kapitalizmin doğurduğu buhranlar ve insanı fizikî eşya gibi değerlendiren onu sömüren, insanı adeta yutan dev sanayi, çağın düşünürlerini, bu gibi 19. yüzyıla özgü sosyal ve ekonomik meseleler üzerinde düşünmeye sevk etmiştir.

Halk-Aydın İkiliğinin Doğurduğu Yabancılaşma

Öte taraftan, ülkemizdeki halk-aydın ikiliği Ziya Gökalp'in de işaret ettiği gibi, bir yabancılaşma halidir. Gökalp, bu kültür ikililiğini, Tanzimattan sonra Batı modeli eğitim kurumlarının açılması ve Batıyla olan kültürel ilişkilerin artırılmasıyla ortaya çıkan elitlere bağlamaktadır. Yabancılaşma, aydının halktan uzaklaşma sürecinde ortaya çıkmaktadır.

Gökalp'in, Türk Sosyolojisinde orijinal bir yeri olan halk-aydın çelişkisine yer vererek yabancılaşma konusuna yaklaşması, onun ne derece Türk sosyal hayatı ile yakından ilgilenen bir sosyolog olduğunu belirler. Gökalp'in kendi sosyal realitemiz içinde yabancılaşmayı işlemesi kendisinin, sadece Batı Sosyolojisinden aktarma yaptığı iddialarını çürütmeye yetebilir.

Nitekim, «Yabancılaşma» kavramı, adı konmadan da olsa, Hegel idealizminden Marksist materyalizme kadar birçok akımda varlığını hissettirir. Fakat yabancılaşmanın cemiyetlerdeki önemi, ancak son zamanlarda gelişen Sosyoloji araştırmalarıyla ortaya çıkmaktadır. Ziya Gökalp ise, yarım asır önce, Türkiye'de okumuş-halk ikiliğini ele alarak «hars-medeniyet» ayırımını yapmakla yabancılaşma konusunda çağının ötesinde bir adım atmıştır.» (10)

Gökalp'e göre, halk millî kültüre sahiptir; aydınlar ise medeniyetten pay almışlardır. Bunların aralarında bir diyalogun kurulması gerekmektedir. Medeniyet, kültürün maddî yönü, kültür de medeniyetin manevî yönü ve ruhudur. Toplumun kalkınabilmesi ve güçlü olabilmesi için aydınların hem manevî kültüre sahip çıkması, hem de maddî kültüre açık olması gerekir. Aydınlar millî kültürle yabancılaşmamak için «millî» olmalıdırlar.

Bunun yanısıra, halkta canlı bir şekilde yaşayan kültürel değerleri, «hars»ı aydınlar incelemeli ve öğrenmelidirler. Gökalp'in «halka doğru» olarak ifade ettiği formül budur. Aydınlar medeniyeti halka götürürken, onda yaşayan millî kültürü de almak durumundadırlar. Çünkü halk millî kültürün canlı bir müzesidir (11).

«Seçkinlerin çocukken aldıkları terbiyede millî kültür yoktu. Çünkü içinde okudukları mektepler «halk mektebi» değildi, «millî mektep» de değildi. Bu sebeple milletimizin seçkinleri millî kültürden mahrum olarak yetiştiler, millilikten uzaklaşarak yetiştiler. Şimdi bu eksikliği tamamlamak istiyorlar. Ne yapılmalıdır? Bir taraftan halkın içine girmek, halkla beraber yaşamak, halkın kullandığı kelimelere, cümlelere dikkat etmek. Söylediği atasözlerini, gelenekte yaşayan hikmetleri işitmek. Düşünüşündeki tarzı, duyuşundaki uslubu tesbit etmek. Şiirini, mûsikisini dinleyerek, raksını, oyunlarını seyretmek. Dini haya-

10) Türkdoğan, Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi, (3. Baskı) İstanbul, 1977, sh. 119, 120.

11) Gökalp, Z., Türkçülüğün Esasları, Devlet Kitapları, 1972, sh. 47.

tına, ahlakî duygularına nüfûz etmek. Giyinişinde, evinin mimarisindeki güzelliikleri tadabilmek. Halkın masallarını fıkralarını, menkıbelerini «tandırnâme» adı verilen, eski töreden kalma inanışları öğrenmek...» (12).

Kültür Emperyalizmi ve Yabancılaşma

Yabancılaşma konusuna bir başka yaklaşım da, bilhassa İkinci Dünya Savaşı sonrasında görülen gelişmeler karşısında yapabiliriz. Buna göre, yoğun savaş dönemlerinin getirdiği sosyal ve ekonomik sorunlar karşısında, ekonomik ve siyasî bakımdan güçlü ülkeler soğuk harp yoluyla kutuplaşma peşinde koşmuşlardır. Barış içinde sürdürülen harbin silâhlarından daha etkin olan propaganda araçları, emperyalizmin kültürel amaçlarını pekiştirmektedir. Kendi kültürünü ve dünya görüşünü bir başka ülke üzerinde kabul ettirmenin yolu, zorunlu olmadıkça sıcak harpten geçmemektedir. Bu bakımdan, çağımızın en dikkati çeken özelliği kültür emperyalizmi olmaktadır. Kültür emperyalizminde, toprak ilhakı yoktur, ama insan faktörünün (bilhassa aydınlar ve gençlik) yıkanan beyni ile vatanlaşan coğrafya de elden gidebilmektedir. Beyin yıkama yoluyla elde edilen aydınlar ülkeler için birer «kültür esiri» «sömürge aydını» haline gelmekte; aydın tipi, kendi ülkesi ve kültürü açısından ise, «yabancılaşmış aydın» olmaktadır.

Alıştırma ve telkin süreçleriyle pekiştirilen kültür emperyalizmi, barış içinde sürdürülen kültür savaşı ile, aydını millî olmaktan çıkarmaktadır. Millî niteliğini kaybeden aydın için hür düşünmenin anlamı da, yabancılaşma doğrultusunda şartlanmadır.

Millî niteliğini koruyan aydının hür düşünebilmesi, onu yaratıcı kılar ve rasyonel düşünmeye sevkeder. Milliliği kaybolan ve kültür esiri haline gelen aydının «özgür düşüncesi» şartlandığı dünya görüşüne hizmeti kolaylaştırır.

12) Aynı eser sh. 47, 48.

Yabancılaşmanın önlenmesi için gerekli tedbirler, millî eğitim politikası ile kültür politikası içinde düşünülebilir. Ancak, henüz oturmamış, müesseseleri yerleşmemiş ve çeşitli çalkantılar ve buhranlar içinde olan ülkelerde rejim muhafazakârlaşmadığı için, gerek millî eğitim, gerek kültür politikalarına açık seçik ve belirli bir nitelik de kazandırılmamaktadır. Bu durum, ülkemiz için 12 Eylül 1980 den önce geçerli idi.

Meselâ, eğitimin amacı bellidir ve yetiştirilecek gençlerin nasıl bir nitelik taşıması gerektiği de açıktır. «Eğitimin amacı millî fertler yetiştirmektir. Millî fertler yetiştirmek ise doğrudan doğruya millet yapmak demektir. Madem ki, şahsiyetin kaynağı kültürdür, o halde, bir fert ne kadar millileşirse, o kadar çok şahsiyet kazanmış olur.» (13). Şahsiyet kazanan fertler ferdiyetçilik (yaratıcılık) yoluyla aydınlardan beklenen görevleri yerine getirebilirler ve ülkenin sosyal ve ekonomik gelişmesine gerekli katkıda bulunabilirler.

Bürokrasi ve Yabancılaşma

Blauner'e göre, modern üretim teknikleri ve endüstri organizasyonlarındaki bürokratik yapı yabancılaşmaya sebep olabilmektedir (14). Blauner gibi Weber de, bürokratlaşma olayı ile yabancılaşma eğilimi arasında ilişki kurmaktadır.

XX. Yüzyıl başındaki Avrupa'da ortaya çıkan değişmelerin etkisinde kalan Weber, sanayileşme ve modernleşme ile birlikte geleneksel organizasyon şekillerinin değiştiğini ileri sürmüştür. Weber'e göre, «bürokrasi» adını taşıyan yeni organizasyon şekli eski organizasyonların yerini almaktadır. Bürokrasinin beş önemli özelliği onu diğer organizasyon şekillerinden ayırmaktadır. Bu özellikler kısaca şöyledir (15).

13) Türkdoğan, O. a.g.e., sh. 40.

14) Parker, Brown, Child. The Sociology of Industry, London, 1963.

15) Dereli, Toker, Organizasyonlarda Davranış, İstanbul 1976, sh. 10-12.

— İleri ve modern bir iş bölümü,

Bürokratik bir organizasyonda işbölümü ile görevler ihtisaslaşmaya uygun olarak küçük parçalara ayrılmıştır. Artık görev alan kimseler belirli ve sınırlı sorumluluk taşımaktadırlar.

— Otoritenin merkezileşmesi,

Organizasyonun sevk ve idaresinde hiyerarşik yapı sayesinde otorite yukardan aşağıya doğru yansımaktadır. Üstlerin astlar üzerinde artan kontrol imkânı doğmuştur.

— Rasyonel bir personel yönetimi programı,

Cinsiyet, renk, ırk ve aile kriteri göz önünde tutulmaksızın objektif esaslara göre, işe uygun kimselerin seçilmesi esastır.

— Bürokratik kaide ve nizamlar,

Hiyerarşide yer alan her kademe ve makam için belirlenmiş hak ve görevler, sorumluluklar vardır. Bu belirli hak ve görevler elde edilirken ve uygulanırken şahıslar esas alınmaz. Kurallar ayırım yapılmaksızın bir bütün halinde uygulanır.

— Yazılı kayıtlar ve ayrıntılı bir dosyalama sistemi,

Bürokrasilerin ayrıntılı kayıtlar tutmaları ve ileri bir dosyalama sistemine başvurmaları, organizasyonları devamlı kılar.

Weber'in «ideal ve rasyonel tip» olarak nitelendirdiği bürokrasinin rasyonel olmak, objektif, gayri şahsî, önceden tayin ve tesbit edilmiş kurallara sahip olmak, etkin ve önceden tahmin edilebilir bir çalışma düzenine dayanmak gibi üstünlükleri bulunmaktadır. Bunun için etkin ve en uygun şekilde faaliyet göstermek isteyen yöneticiler bürokratik prensip ve kurallardan istifade etmek durumundadırlar (16).

Bürokrasilerin bu özellik ve üstünlüklerine rağmen, bazı olumsuz yönleri de vardır. Bu olumsuz yönleri çalışanların yabancılaşma eğilimlerini körüklemektedir.

16) Aynı eser, sh. 14.

Bürokrasilerin olumsuz yönleri arasında şu hususlar sayılabilir (17) :

— Sorumluluktan kaçmak veya yamak,

Bürokratik organizasyonlarda karar serbestisine sahip olmalarına veya bu serbestiyi kullanabilecek durumda bulunmalarına rağmen, yöneticiler etkinliği sağlamak için konan kural- ların sınırları içinde kalarak yaratıcı olamazlar. Statükocu, ku- ralcı ve şekilci olarak sorumluluktan kaçarlar.

Diğer taraftan, yetkili durumda olan bir yönetici sorumlu- luğu yayararak da ondan kaçabilir. Meselâ ülkemizde bir konu- nun sürüncemede bırakıldığını belirtmek için «komisyona ha- vale edildi» denir.

— Kararlarda gecikme ve bürokratik sabotaj.

Alınacak kararlarda bilhassa bir tıkanıklığa ve gecikmeye sebep olunarak organizasyon içindeki diğer fonksiyonel bi- rimlerinin işlemez hale getirilmesidir. Bunun yanısıra, üstün ast- ları tarafından sabote edilmesi de düşünülebilir. Bu sabotaj, ya gerekli bilgilerin üstten saklanması, ya da üste altından kal- kamıyacağı kadar teferruatlı ve çok bilgi sunularak gerçekle- şebilir.

Bürokrasilerin bu gibi olumsuz yönleri, durumuna göre, hiyerarşi içinde yer alan bürokratik rol sahiplerinde ast veya üst durumunda da olsalar işe karşı soğumak, yapılan işten tatminsizlik duymak ve yaratıcı bir role sahip olamamak gibi sebeplerle bir yabancılaşma doğabilir.

Yabancılaşma ve Boş Zamanlar

Boş zamanlar, devamlı yenilenen teknoloji sayesinde ka- zanılmış bir imkândır. Bu imkânın çeşitli şekillerde değerlendirilmesi hem ferdi, hem de sosyal açıdan faydalı olur. Boş zaman ile çalışma süresi kesin olarak ayırdelebileceği gibi,

17) Aynı eser, sh. 177-184.

her ikisini de birbirinden kesin çizgilerle ayırabilmek bazı hal-lerde zordur. Mesleğin gerektirdiği çalışma sahası ile fazla farklılaşmayan faaliyetler işin devamı gibi gözükür. Boş zaman faaliyetleri bu durumda işin kapsamı içinde düşünülebilir. Bir tornacının atölyesi dışında meselâ evinde iş takımlarıyla iş saatlerindeki faaliyetlerini tamamlayıcı veya destekleyici ek bir çalışmada bulunması, meslekî faaliyetin sürdürülmesidir. Ancak, aynı kimse, işinden tasarruf ettiği zaman içinde müzik veya yabancı dil öğretmenliği yapıyorsa, bu boş zaman faaliyettir.

Öyle faaliyet alanları vardır ki, iş ile boş zaman faaliyetini ayırabilmek mümkün olmaz. Daha doğrusu boş zaman ortaya çıkamadığı veya çok sınırlı olduğu zaman faaliyetlerinden bahsedebilmek güçtür. Meselâ, madenlerde çalışan ve tarımla uğraşan kimselerin boş zamanları çok sınırlıdır.

Boş zaman faaliyetleri için yeterli zamanı olmayan faaliyet dallarının yanısıra, öyle meslekler vardır ki, boş zaman faaliyetleri bu meslekler için son derece gereklidir. Genellikle, monoton işlerle uğraşan hizmetler sektöründe yer alanlar bu gruba girerler. Meselâ, bir bankacı, bir öğretim üyesi, bir memur için meslekleriyle ilgisiz sahalarda boş zaman değerlendirilmesi o mesleklerde başarılı olabilmek işe uyum ve işden tatmin sağlamak için başvurulması gereken bir konudur. Bu şekilde boş zamanların değerlendirilmesi yabancılaşmayı da azaltır.

Esas faaliyet gösterilen mesleğe göre, seçilen boş zaman faaliyetlerinin çeşidi dikkati çekmektedir.

Genellikle, çalıştığı meslekte az veya düşük seviyede hareket serbestisine sahip kimseler, meslekî tatmine kavuşamakta ve işleriyle ilgisizleşmektedir. Kabiliyetlerinin sadece az bir bölümünü işlerinde değerlendirebilen bu kimseler, geri kalan enerji ve kabiliyet potansiyellerini mesleklerinden çok farklı alanlarda kullanmak eğilimindedirler (18). Potansiyel güçlerini farklı alanlarda kullanabilenler sosyal çevreye daha

18) Parker, Brown, Child, Smith, a.g.e., sh. 65.

kolay uyum sağladıklarından yabancılaşıma ile karşılaşmaları da zayıflamaktadır.

Diğer taraftan, çalışılan meslekte karar ve hareket serbestisine sahip, kabiliyet ve enerjilerinin çoğunu işinde kullanabilen kişiler de vardır. Bunlar, işlerinden manevî tatmin sağladıkları için kalan boş zamanlarında yine meslekî durumlarıyla ilgili gelişmeleri düşünerek çok farklı faaliyet alanlarına boş zamanlarında yönelmektedirler.

Ancak, işin monotonlaşma eğilimi göstermesi durumu değiştirebilmektedir. Bu takdirde, işten tatmin azalmakta ve fert boş zamanlarındaki faaliyetleri için mesleğinden farklı bir alana kayabilmektedir.

Boş zaman faaliyetleri konusunda dikkati çeken bir nokta da tüketici davranışları, eğitim seviyesi ve meslek gibi statüyü belirleyen faktörlere boş zamanı değerlendiriş şekillerinin de eklenmesidir. Modern cemiyetlerde statüyü belirleyen unsurlara boş zamanın değerlendiriliş şekli de eklenmektedir.

Burada bir nokta üzerinde de durarak konuyu noktalayalım. Fertlerin boş zaman faaliyetlerine spor, müzik, çeşitli sanat faaliyetleri vb...) yönelmelerini makineleşmeye ve yabancılaşıma bir tepki olarak değerlendiremeyiz. Bu bir tepki olmaktan öteye, bizzat teknolojinin yarattığı bir imkânın ferdi ve sosyal açıdan değerlendirilmesidir. Bu bakımdan, boş zaman faaliyetlerinin bir tepki kapsamı içinde ve işsizliğin gölgesinde geliştiğini ileri süremeyiz. Bilâkis, istihdam edilebilen (özel, kamu sektörlerinde veya kendi hesabına) kimsenin iş zamanlaması içinde doğan bir tasarrufun değerlendirilmesidir.

Yabancılaşıma ve Uyuşturucu Alışkanlığı

Boş zamanların değerlendirilmesi ile yabancılaşıma arasında diğer şıklarda olduğu gibi bir ilişki kurulabilmesinin yanısıra, uyuşturucu alışkanlığı ile yabancılaşımanın birbiriyle ilişkili olduğu söylenebilir. Özellikle, artık Sanayi toplumlarının sosyal hastalıkları arasında yer alan uyuşturucu alışkanlığı, insanlığı tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. Gelişmişlerinin yanı-

sıra, gelişmekte olan ülkelerde de bu hastalığa rastlanır olmuştur. Bu bakımdan, sosyologlar ve psikologlar farklı sosyal ve ekonomik yapı ve gelişme seviyesindeki ülkelerdeki bu mesele ile yakından ilgilenmek durumunda kalmışlardır.

Son yıllarda, ülkemizde de uyuşturucu konusu gündeme gelmiş bulunmaktadır. Uyuşturucu alışkanlığına sahip olmak, doğuştan kazanılan bir özellik değildir. Uyuşturucu alışkanlığının işsizliğin veya yüksek refah seviyesinin bir sonucu olup olmadığı tartışılabilir. Ancak, bunun yaygın olduğu toplumlarda refah seviyesinin yüksek olduğu gözlenmektedir. Maddi refahta doyma noktasına gelmiş olan toplumların gençliği arasında uyuşturucu alışkanlığı yaygındır. Sosyal ilişkilerin faydacı, maddeci ve fertçi oluşu genci çevresi ile yabancılaştırılmaktadır. Sosyal çevrenin bu ve bu gibi özelliklerini ve bas-kısını üzerinde hisseden gencin gerginlik içine girdiği görülmektedir. Bundan dolayı kendini uyuşturma veya bir alt-kültür adacağı (cemaat) üyeliği kazanarak kişiliğini bulma ihtiyacı doğmaktadır.

Türk toplumu henüz maddi refahta doymunluk noktasına gelmemiştir. Maddi refahta doyma noktasına gelmiş toplumlarda kendi iç dinamikleri ile ortaya çıkan bu alışkanlık, ülkemiz için daha çok dış faktörler tarafından yaratılmaktadır. Bu bakımdan, silâh ve uyuşturucu madde kaçakçılığı aynı hedefe yönelmiş ve Türkiye'nin Milli varlığını hedef almıştır.

Bu farklı gelişmenin yanısıra, maddi refahta doyma noktasına gelmiş toplumlara bir bakıma benzer şekilde, uyuşturucu alışkanlığı üst gelir gruplarımızda gözlenebilmektedir. Maddi tatmine rağmen, millî ve manevî değerlerimizle yabancılaşmış hastalıklı belirtiler gösteren bu çevrelerde aile içi bağların da nisbeten zayıfladığı belirtilebilir. Bu çevrelerde ailenin çocuğu sosyalleştirme ve toplum üyeliğine hazırlama gayretlerinin yetersizliği, çocuğu aile ve toplum içinde yalnızlaştırmaktadır. Gerginliklerinden kurtulmak ve kendini ispatlaması bakımından adeta doping arayışı içinde olan genç insan bir boşluk içine düşmektedir. Yetişkin olabilmek için, özellikle

modanın sosyolojik etkisi ile batılı genç ile kendini özdeşleştirmek için, batılı gencin davranışlarını, giyinişini ve kullandıklarını kullanır hale gelmektedir. Türkiye'de üst gelir gruplarında uyuşturucuya olan eğilim, ailelerinin gençlerin hürriyetlerini kısıtladıklarından dolayı değildir. Tam tersine ailenin gençlere rehber olamamasındandır. Uyuşturucu alışkanlığı doygunluğun ve «özgürlükçülük»ün hastalıklı bir halidir.